

Елемент цікавості в сучасній проповіді

Анотація. Стаття розглядає проблему прослуховування та запам'ятовування проповідей в сучасному світі. В сучасному інформаційному світі, людина оточена великою кількістю розважального контенту, який притуплює «смак» до нового та цікавого. Порівняно з сучасними розвагами, недільна проповідь перестає бути цікавою, тому сучасній людині важко вислухати проповідь більше 30 хвилин, не відволікаючись на смартфон. Також в церквах змінилось поняття авторитету та поваги – люди не будуть уважно слухати проповідника, тому що він служитель. На жаль, увагу сучасного християнина необхідно заслужити. Це має побудити проповідників передивлятися свій підхід в написанні проповідей, роблячи акцент на необхідності підвищувати цікавість проповіді. Зробити проповідь цікавішою, можна використавши певні прийоми та елементи а також змінивши підхід до самої подачі інформації. В Біблії ми знаходимо багато прикладів проповідей і бачимо як проповідники використовували різні елементи, як перформанс, притча або поезія, для підняття цікавості свого вчення. Отже, ми розглянемо біблійні приклади підготовки цікавих проповідей і на їх основі сформуємо інструменти, які допоможуть підняти цікавість сучасній проповіді.

Ключові слова: елемент цікавості, євангельські християни, актуальність, біблійна проповідь, пророки, Ісус Христос, перформанс, притча.

Title: “The element of curiosity in modern preaching”.

Annotation. This article deals with the drawing and keeping parishioners' attention during the sermon. There is a number of reasons why the listener might be distracted and not be listening to remember the key ideas of the message. That is why, for solving this problem, it is necessary to add an «element of curiosity» to the sermon — various constituents and methods that will draw the listener's interest. The main emphasis in the article is on the way the Bible preachers conveyed their messages, using the element of curiosity. First, a general approach in the preaching of the Old Testament prophets is being considered, along with their usage of figurative language and performances as an instrument to awaken Jews' prophecy imagination.

Шматько Сергій Сергійович, бакалавр прикладного богослов'я (Українська Євангельська Теологічна Семінарія), диякон церкви «Жива Надія» Союзу «Церква Божа України», лідер молодіжного служіння.

Then the focus is on Jesus' sermons where parables take a special place as a key element of his teaching. Necessity of keeping listeners' attention via curiosity is also highlighted by modern homiletes; they advise using stories, quotes, etc. There are given examples which are relevant nowadays on the basis of the considered material. Purpose of the article is to help preachers expand their messages with different constituents and actions that will encourage them to convey the message more effectively.

Keywords: *element of interest, evangelical Christians, relevance, biblical sermon, prophets, Jesus Christ, performance, parable.*

* * *

Вступ

◆ Тема проповіді особлива для мене, адже це – одне із моїх служінь в церкві. Я представник євангельських християн, в цій деномінації виріс, формувався і продовжую свій шлях, тому говорячи про дану тему, буду орієнтуватись на досвід вищевказаної християнської традиції. Для нас проповідь, мабуть, найрозповсюджене служіння. Під час недільного богослужіння, проповідь (переважно) займає половину всього часу, серед тижня збирають домашні церкви, на якій лунає невелика проповідь. Під час молодіжних служінь часто говориться проповідь, на конференціях говоряться проповіді, у вільний час, багато євангеліків любить послухати проповідь в записі, сімейне життя починається з короткої проповіді на вінчанні, і життя як таке закінчується проповіддю пастора на похоронах. Ну тобто, проповіді ми любимо.

Якщо подивитись на цей стан речей, то можна сказати, що євангельські християни багато вивчають Біблію, що виражається у їх духовній зрілості. Проте реальна картина дещо інша. Християни оточені великою кількістю проповідей, але скільки корисної інформації вони отримують для себе? Дуже часто після прослуховування Слова тривалістю в годину, слухач запам'ятовує, максимум, анекдот (неодноразовий приклад знайомих). Велика кількість проповідей майже ідентичні між собою, а саме темами та формою подачі. Як стверджує Джон Мак-Артур, на сьогодні є чимало проповідників які говорячи змістовні проповіді, роблять це сухо та нудно, чим приносять шкоду істині: «їх проповіді, скоріше, нагадують карикатуру на шкільну лекцію, ніж пророче послання від Всемогутнього Бога»^[1].

Також існує думка, що церква в неділю повинна обов'язково слухати уважно проповідь, аналізувати і все зрозуміти що проповідник їм доносить. Можна погодитись, що приходячи до церкви, маємо відкласти свої турботи та думки в сторону і зануритись в Слово, але існує ряд факторів які можуть не дати нам зрозуміти та запам'ятати суть проповіді.

^[1] Алекс Д. Монтойя. *Пламенная проповедь*. (Издание на русском языке). – Минск: Славянское Библийское Общество, 2006. – С. 5.

Окремо треба зважити на сучасний світ. Ми живемо в цифрову та інформативну епоху. Наприклад, Джон Стотт стверджує що телебачення негативно впливає на уважне сприйняття проповіді^[2]. Через нього люди стають фізично лінивими, інтелектуально не критичними, емоційно нейтральними, дестабілізує психологічно та дезорієнтує морально^[3]. Люди звикли дивитись на швидкозмінні картинки в телебаченні, через що їм складно тримати увагу проповіднику. Як пише Стотт, «телевізійна ера не терпить нічого скучного, повільного та монотонного», тому проповідники мають робити проповіді більш цікавими та динамічними^[4].

Стотт описує проблематику телебачення, якщо ж ми візьмемо сьогодні, то люди оточені гаджетами і щодня поглинають велику кількість інформації, переважна більшість якої, це розважальний контент. Якщо телевизор дивились вдома, то зараз більшість людей переглядають свій смартфон протягом цілого дня, тому проблеми які описує Стотт з телевизором, можна збільшувати, пропорційно до часу використання гаджета. До того ж, сучасний контент дуже швидкий – відео в соцмережах менше 60 секунд, сучасна людина за день пропускає через себе великий потік інформації. Через це слухачам складно прослухати годинну проповідь в неділю не відволікаючись на смартфон. Люди важко концентрують увагу, втрачають швидко цікавись до проповіді і відповідно не засвоюють матеріал.

Проблема втрати уваги на проповіді в свій час, до епохи цифрових технологій, підіймав «король проповідників» Чарльз Сперджен: «Їх увагу (слухачів) треба завоювати, інакше вони не будуть вас слухати, її потрібно утримати, інакше ми можемо нескінечно говорити, але нічого доброго із цього не вийде». Тема утримання уваги слухачів не нова, і скоріш за все, буде залишатись актуальною завжди, тому необхідно дослідити, що допоможе проповіднику краще виконати своє служіння.

Мета даної статті розглянути тему використання в проповіді конкретних елементів які допоможуть привертати та утримувати увагу слухачів під час проповіді. Далі в статті, будемо називати їх «елемент цікавості».

Стаття складається з чотирьох частин. Спочатку ми дамо визначення проповіді та визначимо її головну ціль. Далі ми розглянемо приклади елементів цікавості в проповідях пророків Старого Завіту та Ісуса Христа. В кінці, на основі біблійного аналізу, сформуємо які елементи цікавості можуть бути корисними в сучасній проповіді.

[2] Джон Стотт. *Я верю в проповідь*. – СПб.: Мирт, 2006. – С. 74.

[3] Там само. – С. 79.

[4] Там само. – С. 80.

ВИЗНАЧЕННЯ ПРОПОВІДІ

◆ Для початку дамо визначення проповіді. Девід Браун позиціонує проповідь, як форму спілкування, в якій проповідник ставить слухача обличчям до обличчя з Богом і роль проповідника допомогти слухачу зрозуміти біблійну істину^[5]. Іван Барчук підмічає, що служіння проповідника достатньо складне, тому що він має навчити знанням, формі мислення, а також задовольняти духовний голод душі^[6]. Можна визначити проповідь як усне духовне вчення, що передається конкретній аудиторії. Передавати це вчення необхідно так, щоб аудиторія змогла зрозуміти та запам'ятати головну ідею. Це в свою чергу вимагає якісної підготовки. Є проповідники, які виключають підготовку, вважаючи що Дух Святий дасть Слово, посилаючись на Марка 13:11, але даний текст говорить про захист в судах, а не про служіння.

Згідно 1 Коринтян 3:2 та 1 Петра 2:2, проповідь можна образно назвати духовною їжею, необхідної для «...зростання для спасіння». Людина яка по природі є не тільки фізичною, але і духовною має потребу в знаннях, підтримці, мотивації, переживанні Бога. Як існує фізичний голод, так і настає духовний голод, який людина насичує через читання Писання, молитви, слухання вчення, таїнства, служіння. Проповідь, одна із «головних страв», основа раціону, згідно Біблії. Цей образ дуже цікавий, і вказує на особливості в подачі і підготовці проповіді. По-перше, вона має бути «по зубам» слухачам «Я годував вас молоком, а не твердою їжею, тому що ви не могли їсти» (1 Кор. 3:2), вчення має відповідати тому духовному зросту та обізнаності в Писанні. По-друге, ця їжа, має бути смачною. Під поняттям «смачна» я розумію «цікава». Проповідник хоче бути почутим та прийнятим аудиторією, але для цього, він має приготувати духовну їжу, яку буде хотітись з'їсти. Тому далі ми поговоримо про ті інгредієнти та прийоми, які допоможуть підготувати рецепт смачної проповіді.

Найперше, треба зрозуміти, яка мета проповіді? Зазвичай це є задача вчення для церкви, яке має наставляти, засуджувати, попереджувати, підтримувати та просвіщати церкву. Це все важливі складові, які несе проповідь, але хотів би виділити ідеєю Джона Пайпера, що головна мета проповіді – прославити Бога^[7]. Всі служіння мають направлятись на те, що славити Бога, тому що прослава, приводить людей до присутності та переживання Бога, або можна сказати, до єдності з Богом.

[5] Дэвид М. Браун. *Трансформирующая проповедь: теория и практика* / Пер. с англ. – Воронеж: ФГУП «ИПФ», 2003. – С. 489.

[6] Іван Барчук. *Гомілетика*. – Торонто–Клівленд: Накладом християнського видавництва «Дорога Правди», 1972. – С. 29.

[7] Джон, Пайпер. *Величие Бога в проповеди* / Пересмотр. и расширенное издание. – Издательство Левит, 2021. – С. 25.

Поєднавшись з Богом, людина отримує живильну силу Духа Святого, отримує відповіді на питання, одкровення, зцілення, підбадьорення. Проповідь має приводити слухача до Бога. Проповідник який хоче сказати таку проповідь, має прибрати з неї своє Его. Готувати таку проповідь можна тільки із смиренням любов'ю до слухачів та молитвою: «Боже, що Ти хочеш сказати через мене? Використай мене своїм інструментом». Смирення та любов, підштовхують до ретельної підготовки проповіді. Ретельна підготовка проповіді, це повага до Бога та до слухачів. Повага, один із ключових інгредієнтів проповіді. Поважаючи слухача, проповідник буде намагатись підготувати матеріал цікаво, доступно та мотивуючи змінити життя.

Якщо ми використовуємо образ їжі для проповіді, то можна зробити наступну аналогію: проповідь то страва яка має насити, але щоб її з'їли із задоволенням, необхідно підсилити смак, використавши спеції та додаткові інгредієнти, які ми назвемо – елементи цікавості. Елемент цікавості, це будь яка інформація, або дія в проповіді, яка допомагає привертати та утримувати увагу слухачів. Слухач дійсно буде слухати тільки те, що йому цікаво.

Знаходячи приклади проповідей в Біблії ми побачимо що вони були саме цікавими, вони торкались людей та викликали емоції. Не завжди це були позитивні емоції, наприклад, коли пророки засуджували народ, але те Слово їх торкалось. Отже, справжня проповідь, це про цікавість та ефективність. Яскраві приклади цікавих проповідей в Писанні ми знаходимо у пророків Старого Завіту та Ісуса Христа. Вони використовували багато спільних елементів цікавості в своїх проповідях, що складає для нас богословську цінність. Отже, далі, розглянемо деякі приклади з проповідей пророків та Ісуса.

ПРОПОВІДЬ ПРОРОКІВ

◆ В Старому Завіті проповідь займає одну з ключових позицій. Пророки мали передавати послання від Бога до народу. Головною їх задачею, було нагадувати владі про їх обов'язки, нагадувати народу про Закон^[8] та попереджати суспільство, що їх чекатимуть суди, якщо вони не змінять свого життя. Своє послання вони передавали в усній формі, яку потім записували в тексти^[9]. Для донесення своїх думок, вони вдавались до різних прийомів а також використовуючи мистецтво як один із інструментів.

[8] *Славянський біблійський коментарий: сучасна євангельська перспектива* / Головний ред. С. В. Санников. – К.: ЕААА, Книгоноша, 2016. – С. 808.

[9] Брюггеман Уолтер. *Введення в Ветхий Завет. Канон и христианское воображение*. – М.: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея. 2009. – С. 130. (Серия «Современная библеистика»)

Волтер Брюггеман в пророчому служінні вбачає поєднання критики і натхнення, що має побудити до дії народ^[10]. Пророки виступають проти порядку речей які сформувались через відступлення від Бога. Це відступлення вже є частиною світогляду людей, тому пророки мають вплинути саме на нього пробуджуючи нові образи в уяві людей.

Волтер Брюггеман виділяє окремо «Пророчу уяву» як виклик домінуючій реальності^[11]. Пророк має побудити народ до мислення, малювати картини альтернативи того, що відбувається в них, даючи надію на інше життя. Проповідь яка пробуджує уяву, та впливає на світогляд, має бути особливою, відрізнятись від всього вчення яке Ізраїль має на той момент. Отже, елемент цікавості, обов'язково повинен бути присутній.

Основні риси проповіді пророків

Перформанс. Пророки вдавались, говорячи сучасною мовою, до певних театральних дій, які привертали увагу, дивували, інколи шокували, але це допомагало пробудити уяву. Єремія розіграє перформанс зі гнилою пов'язкою, як пророцтво про кару Єрусалима (Єрем. 13:1-11). Ісаїя три роки ходив голом і босим як «зловісний знак для єгиптян і ефіопів» (Іс. 20:2-6). Єзекїїл розіграє осаду Єрусалима з допомоги цегли (Єз. 4:1-5:4), вигнання народу, з допомогою посуду (Єз. 12:1-20). Знаходячись в поході, не заплітає волосся, взуття, не їсть хліба, як знак майбутнього опоганення святинь Ізраїлю (Єз. 24:15-27). Неймовірний вчинок робить Осія, коли бере в дружини розпусницю з її дітьми, як приклад стосунків між Ізраїлем та Богом. Такі вчинки не залишали байдужими людей, тому читаючи Єзекїїла ми знаходимо таку реакцію «І сказав мені народ: Чому не сповіщаєш нам, що це є, і що ти чиниш?» (Єз. 24:19). В залежності від складності та абсурдності вчинку пророки могли досягти більшого ефекту.

Образна мова. В пророчих книгах ми можемо знайти велику кількість гіпербол, метафор та образів, які пробуджують уяву і можуть шокувати слухача. До прикладів можемо згадати небесні видіння: «Ось подоба їхніх облич: обличчя людини і обличчя лева з правого боку в чотирьох, і обличчя теляти з лівого боку в чотирьох, і обличчя орла в чотирьох» (Єзекїїла 1:10), або Ісаю в 52 розділі про повернення народу «Обтрусі порох і встань! Зупинись, Єрусалиме! Скинь ланцюг зі своєї шиї, полонена дочко Сіону!». Образна мова допомагала привернути увагу слухачів та подивитись на відомі їм теми по іншому. Наприклад, тема вірності Закону була відома Ізраїлю і простий заклик до покаяння

^[10] Брюггеман У. *Пророческое воображение*. – Черкасы: Колоквиум, 2012. – С. 39.

^[11] Там само. – С. 95.

не так впливав на слухачів, як з допомоги метафор та гіпербол. Також образна мова допомагала говорити про речі які виходять за рамки розуміння, наприклад, Бога описати не можливо, але Даниїл використовує образ «Старий днями» який підкреслює певні характеристики та риси Яхве.

Поезія. Поезія як частина мистецтва, привертає увагу та пробуджує емоції. Емоції змушують людину щось пережити. Це «щось» залежить від того, що вкладено в поезію. Приблизно, третина Старого Завіту складається з поезії^[12]. Одним із яскравих прикладів, є Плач Єремії. Об'єктивно, ми точно не знаємо чи був автором даної книги пророк Єремія^[13], проте ми погодимось з традицією і розглянемо як книгу, складену пророком. Жанр книги – це похоронна пісня, яку співали під час поховань і читаючи текст, ми бачимо поховальне оплакування Єрусалима. Ця книга, є реакцією на страшні події які трапились з Ізраїлем, це національне горе. Автор рефлексує цим подіям, вкладаючи свій біль, та біль народу, даючи волю емоціям в зверненні до Бога. Народ переживає горе та розпач, він потребує підтримки, але також він потребує волі в своїх емоціях та горюванні. Проповідник має щось казати в такі моменти і як бачимо з книги, він це робить. Використовуючи поховальну поезію, він допомагає людям пережити біль.

Дебати. Пророки влаштовували публічні дебати з народом, які мали більш риторичну форму, для того щоб повернути слова народу проти нього самого і за допомогою його ж тверджень, показати помилку (Іс. 28:14-19).

Мудрість. Мудрість завжди супроводжувала пророчий рух, а самі пророки часто використовували в проповідях алегорії, або приказки та прислів'я. Наприклад, «У ті дні більше не говоритимуть: Батьки їли кислий виноград, а в дітей на зубах оскома» (Єрем. 31:29).^[14]

Отже, бачимо що пророки активно використовують різні прийоми в своїх проповідях з метою заволодінням уваги, та донесенням ключових ідей через пробудження уяви. На мою думку, вони використовували елемент цікавості не постійно, а точково, в необхідних місцях. Наприклад, якби Єремія постійно робив перформанси, на кшталт гнилою підв'язки, люди почали би сприймати його за божевільного. Те саме і стосується

[12] Флюгрант С.Л. *Как читать Библию, не искажая её смысла: Учебник по герменевтике.* – К.: Четверта хвиля, 2009. – С. 195.

[13] *Введение в Ветхий Завет. С заметками по истории толкования Ветхого Завета и истории библейской археологии.* Под редакцией Марка Мангано: Пер. с англ. – М.: Духовная Академия Апостола Павла, 2007. – С. 360.

[14] Грант Р. Осборн, *Герменевтическая спираль: общее введение в библейское толкование / Пер. с англ.* — Одесса: Евро-Азиатская Аккредитационная Ассоциация, 2009. – 728 с. – ISBN 978-5-7454-1118-2

поезії, або образної мови, при постійному використанні таких форм, можна з легкістю відійти від першочергової мети. Але народ сприймав пророків як служителів Божих, а отже, можна вважати, що їх проповіді були правильно збалансовані, в яких головний акцент був на Яхве, тому елементи цікавості не перетворювали в розважальну форму, а були провідниками до слова Божого.

Проповідь Ісуса

◆ Під час земного служіння Ісус заробив собі славу в Ізраїлі чудесами та вченням, про що свідчить Євангеліє. Марка 1:22 «І дивувалися з Його вчення, тому що Він навчав їх як Той, Хто має владу, а не як книжники.», ключове слово «дивувались», яке неодноразово знаходимо в Євангеліях, як реакцію людей на проповідь Христову. Успішність Христової проповіді підтверджує той факт, що люди ходили за Ним щоби послухати вчення: «Однак чутка про Нього розійшлася далеко, і сходилося багато людей, щоби послухати й оздоровитися в Нього від своїх недуг» Луки 5:15. Отже, це показує, що проповідь Ісуса захоплювала, вона була цікавою та актуальною, вона змушувала задуматись та впливала на зміну світогляду. Далі детальніше розглянемо елементи цікавості в проповіді Христа.

Перегляд розуміння Закону. Перше на що хотів звернути увагу, так це на те, як Ісус тлумачить Писання яке вивчав Ізраїль. Ісус засновував своє вчення саме на священних текстах, Він не приніс принципово нового вчення, але Він змусив подивитись на відомі всім тексти з іншої сторони. Наприклад, розглядаючи Закон в Матвія 5:21-48, ми бачимо як Ісус розширює розуміння заповідей, показуючи що проблема гріха не в самому його акті, а в намірах серця.

Гіперболізація. Неодноразово Ісус використовує ефект перебільшення для справлення шокуючого ефекту для слухачів: «Якщо хто приходить до Мене і не зненавидить свого батька та матері, дружини й дітей, братів і сестер, та ще й душу свою, той не може бути Моїм учнем» (Лука 14:26).

158

Перформанс. Подібно пророкам Старого Завіту, Ісус вдавався до перформансів на сторінках Євангелія. Перекидання столів торговців в Храмі (Мт. 21:12-17) та прокляття смоківниці (Мт. 21:19), були саме діями направленими на привертання уваги людей і донесення їм певного попередження.

Притчі. Окремим пунктом, розглянемо притчі Ісуса як частину Його проповіді. В Синоптичних Євангеліях практично 35% від усього вчення складають притчі. Звичайно, треба зауважити, що автори Єван-

гелій в такій кількості використовують притчі в своїх текстах^[15], тому ми напевно не можемо сказати, який відсоток в реальному вченні Христа складали притчі, проте, така велика їх кількість в Євангелії, показує що Ісус використовував їх достатньо часто.

Притчі Ісуса часто тлумачать просто як ілюстрації, які допомагають краще зрозуміти Його вчення. Проте така думка сильно спрощує саму притчу, її функцію, а відповідно ефект і закладену богословську ідею. Притчі достатньо різні між собою, підіймають різні питання і тому складно дати їм загальне визначення. Є притчі оповідання, афористичні, питальні, аналогії і т.д. Проте, можна виділити загальні аспекти і риси, які допоможуть краще зрозуміти їх природу і функцію в служінні Ісуса.

Як зазначає Клайн Знодграсс: «Головна мета притчі – зацікавити слухача і тим самим відволікти його увагу та обеззброїти»^[16]. Відволікаючи увагу, притча створює дистанцію, під час якої можна подумати, через що, слухач не може одразу сказати свою думку, зайнявши захисну позицію. В притчах використовують художні прийоми, як перебільшення, несподіваний поворот сюжету, абсурдність ситуації, що в свою чергу справляє на слухача шокуючий ефект^[17]. Притча може залишити питання слухача з питанням «хто з вас?», може шокувати несподіваною кінцівкою, наприклад, праведником виявляється митар, а не фарисей. Тобто, вона залишає слухача з ідеєю, яка підштовхує до висновків та дій. Послухавши притчу про митаря і фарисея, слухач замислиться, щодо розуміння праведності, а це в свою чергу підштовхне передивитись її в собі. Можливо ті кого я вважав грішниками, не такі грішні, а праведники, не такі праведні? А я сам взагалі праведний перед Богом?

Основні риси притч Ісуса

Комунікація. За допомогою притч Ісус створював комунікацію зі слухачем, унеможливлюючи пасивність при слуханні. Звертаючись з питанням «хто з вас?», всі вже вимагає зворотної реакції від слухачів, так вже формується діалог, замість монологу. Комунікація дозволяє підтримувати зацікавленість у слухачів, вона дозволяє краще доносити думку, тому слухач сам осмислює її, а не просто приймає ідею.

Пояснення. За допомогою притч Ісус давав відповіді на питання, які складні для усвідомлення. Царство Боже – що це таке? Яке воно? Це складне питання, на яке, об'єктивно, і на сьогодні не має чіткої від-

[15] Знодграсс Клайн. *Притчи Иисуса: Полный путеводитель по притчам Иисуса Христа* / Пер. в англ. – СПб.: Мирт, 2014. – С. 57.

[16] Там само. – С. 32.

[17] Там само. – С. 51.

повіді, але ж Христос вчить про нього, Царство являється головною темою у вченні. В 13 розділі Євангелія від Матвія, Ісус розповідає три притчі про Царство, використовуючи аналогії. Аналогія в притчах пробуджує уяву у слухачів, до того ж, вона вказує на справді важливі речі, які треба зрозуміти. Метафізичне пояснення духовного світу та влаштування Царства з його механізмами, абсолютно не потрібні людині, тому що ця інформація не несе користі в її житті зараз, це просто цікавість людини, не більше. Царство подібне скарбу, до перлини – це ілюструє його цінність, вищу за все що є на світі, отже притча підштовхує людину до зміни системи цінностей в житті.

Відповідь. Часто фарисеї намагалися підловити Христа своїми питаннями. В Луки 16 ми читаємо, як фарисеї висміюють притчу Ісуса про невірного управителя, на що Ісус відповідає їм притчею про багача та Лазаря. По факту, це був публічний діалог, в якому сторона фарисеїв виражала думку сміхом. Якби Христос почав пояснювати своє вчення, приводити аргументи, це б не дало того результату, який дала притча. В діалозі, Христос відповідає притчею, яка змушує фарисеїв закінчити діалог.

Стислість. Притчі Ісуса характерні своєю стислістю (тим, чого бракує багатьом проповідникам). Для донесення головної ідеї, не потрібно багато і довго говорити. Притчі складають від одного, до дванадцяти віршів максимум. В них не має нічого зайвого, щоб могло відволікати від основної ідеї. Притчі не розповідають про контекст, який не впливає на основний сюжет – не має імен героїв (окрім притчі про Лазаря), інформації про їх родичів, освіту, фінансовий стан і т.д. Ким по соціальному статусу був Самарянин, ким був потерпілий єврей?

Простота. Притчі не мають складних заплутаних сюжетів або довгих діалогів. В одній сцені не зустрічається більше двох чоловік, або груп людей. Цей прийом також дозволяє зосередитись на основній думці, не заплутуючи слухача. Аналогії та історії притч беруться з повсякденного життя євреїв. Їх сюжети зрозумілі слухачам а аналогії відомі – весілля, праця в полі, випасання вівець – все це було близьким для слухачів.

Заволодіння увагою. По-перше, сама по собі притча, це коротка історія, а історії вже цікаві людям. По-друге, притча має такі елементи як несподіваний поворот сюжету, художні перебільшення, може починатись питаннями «хто з вас», а деякі закінчувались питанням. Це допомагає, як зазначалось вище, налагодити комунікацію з аудиторією, зацікавить сюжетом, та змусити задуматись над словами, тим самим підштовхнути слухача самому дати відповідь на своє питання.

Заклик до дії. Притча має торкнутися совісті слухача своїм змістом, та підштовхнути його до перегляду свого життя, та побудити змінюватись. Проте Ісус використовує в деяких випадках прямий заклик в кінцівках, як момент «добивання». Притча про доброго Самарянина закінчується як прямий заклик до дії: «іди і ти чини так само». Притча про немилосердного боржника закінчується як попередження і погроза, що буде з тими, хто не змінить свого життя: «так і Мій Отець Небесний чинитиме з вами, якщо не простите від вашого серця кожний братові своєму».

Отже, можемо зробити висновок. Притчі як елемент проповіді, складніші і цінніші, ніж просто ілюстрація. Притча допомагала Ісусу заволодіти увагою слухачів, утягнути в проповідь за допомогою короткого оповідання в близькій та зрозумілій формі, з метою посіяти думку, яка має торкнутися совісті та побудити до дії. Ісус використовує достатньо часто, але не забагато притчі. Він може дати відповідь притчею (Луки 16:19—31), або використовувати як доповнення до проповіді (Луки 14). Притчі слугують доповненням до основної проповіді, які допомагають зрозуміти складні місця, звернути уваги на головну думку, пробудити емоції та уяву та підштовхнути до дії.

Загалом Христос використовує прийомі притаманні старозавітнім пророкам. Він Бог, але задля ефективності служіння використовує форми передачі інформації доступні та цікаві тому народу, якому служить. Також треба підмітити, що з різним людям, по різному доносить інформацію – осудження фарисеїв через притчі або перформанси, не факт, що були зрозумілі звичайним людям.

Проповідь Христова вчинила революцію своїм змістом, а також формою подачі, тому вона лишається взірцем для підготовки сучасної проповіді.

ЕЛЕМЕНТ ЦІКАВОСТІ

◆ Розглянувши приклади біблійної проповіді, ми можемо прийти до висновку що проповідники минулого підходили серйозно до своєї праці. Перше що можна відмітити, проповідники відповідали на актуальні потреби своїх слухачів і формували проповіді відповідно до їх можливості та вміння засвоювати інформацію. Друге, вміле і доцільне використання елементів цікавості – біблійна проповідь орієнтована на досягання людей, вона шокує, цікавить, змушує задумуватись.

Тему важливості використання елементів цікавості в проповіді підіймають видатні гомілетисти. Девід Браун стверджує, що проповідь призначення для слухання, а отже всі її компоненти мають робити вклад в те, як вона звучить. Проповідь має бути «почутою», тому важливо захопити увагу слухача: «Тільки коли ми привернемо увагу слухачів, з'явиться

шанс, що на них вплине істина з Писання». Для досягнення цієї мети, існують різні засоби, як ілюстрації, приклади, метафори і т.д., які допомагають слухачу почути істину^[18].

Елемент цікавості також важливий в контексті сучасної форми культури. Як стверджує Браун, ми живемо в світі історій, які виражені в кінематографі, ток-шоу, романів-бестселерів, і вони привертають до себе багато уваги, а також, містять в собі інформацію. Отже, сучасна проповідь має обов'язково містити в собі різного роду ілюстрації, які відповідають сучасним тенденціям привертання уваги, а також як засіб для передачі біблійної істини^[19].

Річард Мейхью виділяє три важливі складові проповіді, які часто недооцінюють – вступ, ілюстрації та заключення. На його думку, ці три частини слухачі очікують найбільше^[20].

Вступ має ряд задач, серед яких привернути уваги до теми, викликати цікавість до послання, викликати цікавість та доброзичливе ставлення до проповідника^[21]. Мейхью рекомендує розпочати проповідь вже з елементу цікавості, щоб привернути увагу слухачів, та налаштувати їх на прослуховування послання. Зацікавленість початком послання, викликає інтерес прослухали його далі. Цю думку можна виразити тезою: «зацікав слухача кінцівкою на початку». Для вступу, Мейхью рекомендує використовувати будь які матеріали, які можуть являти інтерес, наприклад, історії, гумор, статистика, цитати і т.д.

За допомогою ілюстрацій проповідник пояснює тему. Також, вони утримують зацікавленість аудиторії, привертають увагу тих, кому не цікаво, та роблять проповідь об'ємною та життєвою^[22].

Заклучення має підводити слухача до конкретного висновку. Заклучення має направити на слухача на подальші дії і тому, воно має містити щось, що підведе до цього^[23]. Заклучення не має містити нічого нового, а тільки підсумовувати проповідь, але в той час, воно має бути цікавим.

Отже, бачимо як Мейхью виділяє важливість елементів цікавості в проповіді, як механізм що дозволяє привертати та утримувати увагу слухачів. Зацікавленість слухача починається при вступі, підтримується протягом проповіді у вигляді вставок ілюстрацій та підводить до заклучення, в якому робиться акцент на ключових ідеях послання.

Думку, щодо важливості вступу і заклучення відстоює і Робінсон

[18] Браун У. *Трансформирующая проповедь: теория и практика*. – С. 489.

[19] Там само. – С. 490.

[20] Мак-Артур младший, Джон. *Возвращение к разъяснительной проповеди* / Пер. с англ. — СПб.: Христианское общество «Библия для всех», 2001. – С. 128.

[21] Там само. – С. 129.

[22] Там само. – С. 131.

[23] Там само. – С. 133.

Хедон. Дану думку виражає тезою – «спочатку вдар як треба, а в кінці постав жирну точку». На відмінну від Мейхню, він вважає що слухачі не так особливо чекають початку проповіді, тому правильно поставлений початок має допомогти заволодіти увагою слухачів^[24]. Кінцівка має зробити узагальнення, в яких слухачі зрозуміють основну ідею проповіді, а отже її підготовки та подачі, треба віднестись відповідально, тому рекомендує використовувати приклади, цитати питання^[25], або те, що ми тут називаємо «елементом цікавості».

Досліджуючи тему проповіді, ми не можемо не звернутись до Чарльза Сперджена. В збірці лекцій до своїх студентів, він показує важливість утримання уваги слухачів під час проповіді: «Одна стара жінка, якій проповідник порекомендував нюхати тютюн, щоб не заснути на його проповіді, справедливо підмітила, що якби він додавав більше нюхального тютюну в свою проповідь, то вона би не заснула. Ми повинні додати в наші проповіді багато нюхального тютюну або інших пробуджуючих увагу засобів»^[26]. Сперджен стверджує, що для утримання уваги необхідно підбирати теми актуальні для слухачів, що заслуговує їх увагу. Сам матеріал потрібно викладати чітко та послідовно, подача має бути простою та зрозумілою: «піднесіться до рівня простої людини, опустіться до його розуміння». Вступ до проповіді має бути коротким, та подібним до «викриків розповсюджувача міських новин, що кричить «Увага! Увага! Це важливо!».

Серед цінних порад, виділю окремо наступну – «щоб зацікавити інших треба бути зацікавленому». Думаю, кожен може згадати шкільного вчителя, або викладача який горів свої предметом і викладав його з особливим захопленням. Такі вчителі завжди могли привернути увагу до свого матеріалу і залишаються в пам'яті. Проповідник має горіти своєю проповіддю, горіти Духом Святим і з певною пристрастю підходити до служіння за кафедрою.

Також Сперджен виділяє важливість ілюстрацій в проповіді. Посилаючись на Томаса Фуллера, він проводить аналогію, що як вікна пропускають світло в будівлю, так ілюстрації проливають світло на біблійні істини, роблячи їх зрозумілими, тому, вбачає в них спершу функцію пояснення. Проте, також підкреслює їх важливість як елементу цікавості: «Вікна в домі доставляють велике задоволення та зручності; так і

[24] Хэддон Робинсон. *Библейская проповедь*. – Н. Новгород: Агапе, М.: Религиозная организация «Евангельский Христианский Центр Апостола Павла», 2019. – С. 163.

[25] Там само. – С. 175.

[26] Чарльз Хэддон Сперджен. *Лекции моим студентам* / Пер. с англ. Полторацкая Н. Ф., редактор Голодецкий Л. А. – Одесса: Одесская богословская семинария, издательство «Богомыслие», 1998.

ілюстрації роблять проповідь приємною та цікавою». Сперджен також стверджує, що ілюстрації привертають увагу слухачів і подібні ковтку свіжого повітря, викличуть у слухача думки «що пробудять їх від апатії і оживлять здібності прийняти правду». Як ми бачимо, богослови стверджують, що елемент цікавості має силу привертати та утримувати увагу, пояснювати та наставляти під час проповіді.

На основі розглянутого матеріалу, а також сформованої проблеми на початку статті, виділимо основні рекомендації, які допоможуть покращити сучасну проповідь.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Підготовка. Ніяка проповідь не буде вдалою без ретельної підготовки. Проте, під «підготовкою» я маю на увазі життя проповідника в якому він постійно знаходиться в стані навчання. Проповідник має завжди пам'ятати що його знань недостатньо, що світ навколо нього великий і він постійно змінюється, тому треба бути в постійному пошуку і слідкувати як змінюються тенденції. Все що проповідник вивчає, осідає в ньому і в певний момент, Дух Святий використовує його певні знання.

Дослідити аудиторію. Для правильного досягання сердець слухачів необхідно, хоча би частково, знати та розуміти їх. Своя церква, чи запрошена, завжди перед проповіддю можна дізнатись трохи про аудиторію. Який середній вік? Яку духовну їжу легше їдять? Скільки часу активно слухають проповідь? Як ставляться до емоцій під час проповіді? Розуміння своєї аудиторії допоможе правильно використовувати елементи цікавості. Біблійні проповідники прекрасно розуміли тих кому вони говорили проповідь.

Нове тлумачення Писання. Це те, чого так не вистачає багатьом церквам сучасності. Переважна більшість проповідей заснована на відомих місцях Писання з відомим тлумаченням. У проповідника на слуху тлумачення Біблії в помісній церкві, тому він знає, що нового можна сказати для своєї спільноти. Радислав Таціон в проповіді «Що таке дезінформація та як не стати її жертвою?», розкриває діалог Єви та змія як приклад дезінформації, де змій зміщує фокус не «з» правди а «в» правді^[27].

Розкриття контекстів. Під час проповіді завжди цікаво дізнатись щось нове про історичні події чи особливості культури біблійних часів. По-перше, дана інформація розширяє розуміння біблійного тексту, по-друге, своєю цікавістю, привертає увагу. Сучасний слухач має голод

[27] Радислав Таціон. «Що таке дезінформація та як не стати її жертвою?» – URL: <https://youtu.be/QZ4VOoA5JqA?si=19VNjpZ9nNjI59sy>

до подібних речей, як показує моя практика, розкриття історії завжди зацікавлює аудиторію.

Перформанс. В наш час є популярні світові проповідники, які перетворюють недільне служіння в ток-шоу. Кількість перформансів у них велика, проте втрачається концентрація на Господі. Але використання в міру, якогось дійства, може закарбувати в пам'яті ключову ідею. Одного разу побачив в інтернеті фрагмент проповіді, це пастор був гарному костюмі залитому плямами від кави. Ідея проповіді – гріхи як плями, які лишаються на нас. Я подивився менше хвилини, але запам'ятав чітко цей приклад і основну ідею. Отже, невелике дійство за катедрою, може закарбуватись в пам'яті слухачів на довго.

Міміка та жестикуляція. Окрім перформанса, фізичні дії проповідника можуть виражатись в жестах та міміці. Як зазначає Робінсон, очі, ноги, руки сповіщають аудиторії не менше, ніж слова. За дослідженнями Альберта Мерабіан, тільки 7% інформації від оратора передаються через слова. 38% – через його голос; і 55% – через міміку^[28]. Самі манери проповідника, привертають увагу слухачів, а також доносять інформацію.

Історії та притчі. Навести в приклад якусь історію це хороша ідея, проте багато проповідників зловживають цим інструментом, через що їх проповіді перетворюються стендап. Проповідь має залишатись бути направленою на Бога у вигляді центральної ідеї, а ілюстрований приклад лиш допомогти слухачу краще зрозуміти думку проповідника, проте самі історії не повинні відводити в сторону увагу зібрання. Повернувшись до прикладу притч Ісуса, ми побачимо що вони складають 30% від всього вчення, до того ж, самі притчі не просто історії. Проте це має підштовхувати проповідника не зловживати історіями. В своїй проповіді розкривав ідею необхідності виходу за рамки свого мислення щоб слідувати за Духом Святим, на основі тексту діалогу Ісуса з Никодимом. Для ілюстрації думки, я привів приклад брата Ендрю, «Божого контрабандиста», який возив незаконно Біблію в країни, де вони були заборонені^[29].

Аналогії. Слухачу набагато легше зрозуміти якусь ідею, якщо провести паралель між нею, та зрозумілим людині, прикладом. Аналогія пояснює, а також привертає увагу, своїм цікавим змістом. В проповіді «Крик душі», Бонгеффер пише: «Доводилось вам в холодну осінню ніч

[28] Хэддон Робинсон. *Библейская проповедь*. – Н. Новгород: Агапе, М.: Религиозная организация «Евангельский Христианский Центр Апостола Павла», 2019. – С. 197.

[29] Сергій Шматько. «Народження згори». – URL: <https://youtu.be/C8vaG7ZnRTI?si=Ezs6Qe YRPXmncSu>

чути пронизливий крик оленя? Весь ліс здригається перед спраглим криком. Так прагне людська душа, не якогось земного блага, а Бога». Можливо, більшість слухачів ніколи не чула крику оленя, але мають загальне поняття як це може виглядати^[30].

Контакт з аудиторією. Проповідник має періодично звертатись до людей. Це можуть бути риторичні питання, можуть бути конкретні. Аудиторія втягується в саму проповідь і це руйнує стіну монологу які відділяють проповідника від залу. Невеликі переговори із залом, можуть допомогти зняти напруженість, або трохи відволікти людей від складної думки, а потім знову повернутись до неї, розглянувши на якомусь прикладі. Діалог з аудиторією має бути невеликим та легким, проте не повинен переходити в балаган, проповідник завжди має контролювати зал. Федір Райчинець починає одну свою проповідь із ряду запитань: «У вас є недоліки? Ви можете їх сказати? Вам вдалось звільнитись від них? На що ви більше витрачаєте часу – на те щоб подолати недоліки, чи щоб формувати чесноти і сильні сторони?». Цими питаннями, він підводить до теми «Бог кличе стати кращими чи не гіршими?»^[31]. По-перше, Райчинець робить цікавий вступ, по-друге, задаючи питання, вибудовує контакт з аудиторією.

Актуальність. Біблійні проповідники піднімали теми в проповідях, які були актуальними для їх слухачів, також вони використовували інструменти які були актуальні їх аудиторії. Сучасний проповідник має розумітись на сучасних проблемах церкви та суспільства, та не відставати від глобального розвитку. Це допоможе використовувати в проповіді підіймати актуальні проблеми та приводити актуальні приклади.

Дітріх Бонгеффер розкриваючи тему «Будувати на обітниці», проводить паралель із тогочасним індустріальним розвитком: Візьміть в руки будь яку газету: буквально або поміж рядків ми читаємо – а інколи і чуємо – одне єдине слово: будівництво, будівництво»^[32]. Це було те явище, з яким зіштовхувались громадяни в буденному житті, тому думка німецького пастора мала знайти відклик.

Дотримання часу. Будь яка проповідь перестане бути цікавою, якщо вона затягнеться по часу^[33]. Проповідь має будуватись з конкретних елементів. Наприклад: є центральна ідея, яка розбита на ще 3 ідеї, що мають до неї приводити. Ці три ідеї, мають по одному при-

[30] Бонхёффер Дитрих. *Проповеди, толкования, размышления. Т. 2, 1935-1945 / Пер. с нем. (Серия «Современное богословие»)*. – М.: ББИ, 2014. – С. 3.

[31] Федір Райчинець. «Ми покликані стати кращими чи не стати гіршими?» – https://youtu.be/regltZvc6vc?si=Pn-rIYW_ZfKindIA

[32] Бонхёффер Дитрих. *Проповеди, толкования, размышления. Т. 1, 1925-1935/ Пер. с нем. (Серия «Современное богословие»)*. – М.: ББИ, 2014. – с. 9.

[33] Барчук Иван. *Гомілетика*. – С. 164.

кладу. Тепер всі елементи виставляємо в потрібній нам послідовності та підсумовуємо висновок. Так от, щоб не було затягування часу, потрібно поставити за мету завершити кожну думку в проповіді за певний час. Проповідники часто не можуть виразити та логічно закінчити думку, тому продовжують її обговорювати. Кожна ідея проповіді має бути завершена в короткий час.

Заклик до дії. Саме цим має закінчуватись будь яка проповідь. Заклик має торкнутись совісті слухача, вказати на те, що треба змінювати в собі, з яким гріхом боротись, що почати робити. Проповідь має спонукати людину змінюватись, але це можливо тільки тоді, коли вся проповідь органічно звучала і досягала серце людини. Бонгеффер в проповіді «Мужність тиші», розкриває тему пошуку миру і спокою в Бозі. В кінці він підводить слухача до думки: «Закон світу такий, що в ньому неможливо знайти спокій і задоволення...Тільки в Бозі можна знайти справжній спокій та тишу»; і дали приводить цитату Августина: Господи Боже, ти створив нас для себе і неспокійне серце наше, поки не знайде спокій в тобі»^[34]. В самому заклику, пастор використав цитату Отця Церкви, як елемент цікавості, та підштовхун слухачів до дії – шукати мир в Господі, а не в світі.

Тлумачення Біблії, перформанс, історія як приклад – при бажанні кожний цей елемент може стати елементом цікавості, при правильному підході до подачі. Складно підготувати проповідь, яка буде весь час тримати увагу слухача, проте можна робити в ній ключові акценти, до яких прив'язати центральну ідею. В проповіді можуть бути, наприклад, два найяскравіші моменти – тлумачення Писання і історія-приклад, які привернуть більше уваги та які запам'ятовуються найкраще. Розповідаючи їх, необхідно проговорити декілька разів основну ідею, прив'язавши асоціативно її для слухача. В такому випадку елемент цікавості спрацює як найкраще.

Коли проповідь зачепить серце людини, це змусить її замислитись, що в свою чергу, приведе у присутність Бога, тому що тільки живе Боже Слово, може торкатись людських сердець. В цьому і буде досягнення головної мети проповіді – прославлення Бога.

Актуальність

Ми живемо в складні часи і щоденно зіштовхуємось з багатьма викликами. Сьогодні слухача під час недільного богослужіння відволікає не тільки смартфон і блага цивілізації, а також погані думки, біль, страх та інші наслідки війни. Задача елементу цікавості в пропо-

^[34] Бонхёффер Дитрих. *Проповеди, толкования, размышления. Т. 1, 1925-1935 / Пер. с нем. (Серия «Современное богословие»)*. – М.: ББИ, 2014. – С. 61.

віді сьогодення – перевести увагу від війни, на Бога. Зараз проповідь, як ніколи, повинна бути актуальна теперішньому часу, наповнена силою Духа Святого, щоб зруйнувати страх та відчай, щоб давати надію, зцілювати душевні рани, та давати силу, пережити ці часи. Важливо, аби вже на вступі, слухач почув що проповідь актуальна сьогоденню і він розумів, що послання направлене до нього. Проповідь має лишити мир та радість в серці, тому вдало підібрані ілюстрації та метафори, допоможуть краще розкрити Божу милість, любов та захист для кожного. Добра звістка про Божу перемогу над злом, не стандартними фразами, а цікавим роз’ясненням нехай лунає по церквах.

ВИСНОВОК

♦ В даній статті було розглянута невелика кількість прикладів з Писання і запропонована невелика кількість інструментів, які мають допомогти зробити проповідь цікавішою. З впевненістю можу сказати, що Біблія має більше прикладів і можна навести ще більше прикладів інструментів, але головне в статті лишається не це. Головне, це побудити проповідників сумлінніше підходити до свого служіння. Треба поважати церкву якій служиш і з мудрістю використовувати Божий дар та привілею служити Його народові. Необхідно робити все можливе від себе, аби проповідь була почута аудиторією.

Сучасний світ породив велику кількість носіїв інформації, які оточують людину і відволікають її від усього – від родити, роботи, улюблених занять, від Бога. Окрім цього, велика кількість розважального контенту притуплює «смак» до цікавого, через що, сучасній людині вже важко висидіти годину, слухаючи проповідника. Але ми віримо, що Боже Слово живе і змінює серця.

З Біблії ми бачимо як Бог використовує людські вміння разом зі своїм одкровенням щоб досягати людей. Отже, проповідники мають зі своєї сторони докладати всіх зусиль, щоб їх проповідь стала цікавою для слухача, але ця цікавість, була навколо Бога і до Бога приводила. Біблійні проповідники робили все від себе можливе, аби зацікавити слухача та донести їм Боже одкровення. Проповідник має привести в Божу присутність слухача, щоб там Бог Сам говорив до Нього. Всі елементи цікавості не мають відволікати церкву від Бога, вони не мають привертати увагу до самого проповідника.

Хай Бог дасть мудрості кожному проповіднику правильно використовувати свої знання для Божого Царства.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- Барчук, Іван. *Гомілетика*. Накладом християнського видавництва «Дорога Правди», Торонто – Клівленд, 1972. – 164 с.
- Бонхёффер, Дитрих. *Проповеди, толкования, размышления. Т. 1, 1925-1935* / Пер. с нем. – М.: Издатель ББИ, 2014. – lxxxii + 337 с. – (Серия «Современное богословие»).
- Бонхёффер, Дитрих. *Проповеди, толкования, размышления. Т. 2, 1935-1945* / Пер. с нем. – М.: Издатель ББИ, 2014. – x + 432 с. – (Серия «Современное богословие»).
- Браун, Дэвид М. *Трансформирующая проповедь: теория и практика* / Пер. с англ. – Воронеж: ФГУП «ИПФ», 2003. – 760 с.
- Брюггеман, Уолтер. *Введение в Ветхий Завет. Канон и христианское воображение*. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2009. – XIV + 570 с. – (Серия «Современная библеистика»).
- Брюггеман, Уолтер. *Пророческое воображение*. – Черкассы: Колоквиум, 2012. – 231 с.
- Введение в Ветхий Завет. С заметками по истории толкования Ветхого Завета и истории библейской археологии* / Под ред. Марка Мангано: Пер. з англ. – М.: Духовная Академия Апостола Павла, 2007. – 528 с.
- Мак-Артур-мл., Джон. *Возвращение к разьяснительной проповеди* / Пер. с англ. — СПб.: 2001. — 364 с.
- Осборн, Грант Р. *Герменевтическая спираль: общее введение в библейское толкование* / Пер. с англ. — Одесса: Евро-Азиатская Аккредитационная Ассоциация, 2009. — 728 с.
- Пайпер, Джон. *Величие Бога в проповеди* / Пересмотр. и расширенное издание. – Издательство Левит, 2021. – 192 с.
- Райчинець, Федір. «Ми покликані стати кращими чи не стати гіршими?» / YouTube : відеохостинг. – URL: https://youtu.be/regltZvc6vc?si=Pn-rIYW_ZfKindIA
- Робинсон, Хэддон. *Библейская проповедь*. – Н. Новгород: Агапе, М.: Религиозная Организация «Евангельский Христианский Центр Апостола Павла», 2019. – 224 с.
- Славянский библейский комментарий: современная евангельская перспектива* / Главный ред. С. В. Санников. – К.: ЕААА, Книгоноша, 2016. – 1840 с. – ISBN978-6-177-248-36-0
- Снодграсс, Клайн. *Притчи Иисуса: Полный путеводитель по притчам Иисуса Христа* / Пер. в англ. – СПб.: Мирт, 2014. – 926 с.
- Сперджен, Чарльз Хэддон. *Лекции моим студентам* / Пер. с англ. Н. Ф. Полторацкая; ред. Л. А. Голодецкий. – Одесса: Одесская богословская семинария, издательство «Богомыслие», 1998.
- Стотт, Джон. *Я верю в проповедь*. – СПб.: Мирт, 2006. – 395 с.
- Тацюн, Радислав. «Що таке дезінформація та як не стати її жертвою?» / YouTube: відеохостинг. – URL: <https://youtu.be/QZ4VOoA5JqA?si=19VNjpZ9nNj159sy>
- Флюгрант, С. Л. *Как читать Библию, не искажая её смысла: Учебник по герменевтике*. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 296 с.
- Шматько, Сергій. «Народження згори» / YouTube : відеохостинг. – URL: <https://youtu.be/C8vaG7ZnRTI?si=E2s6QeYRPXmncSu>